Journal of Islamic Mysticism
Print ISSN: 2538-5135 Online ISSN:2980-8421
erfanmag.ir
Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran

Investigating the Characteristics of the Zayniyya Order and the Factors of Its Decline

Mohammad Teymoori[1] | Qhodratollah Khayatian[2]✉ | Mohammad Rezaei[3]

1. Master of Islamic Mysticism, Department of Religions and Mysticism, Faculty of Humanities, Semnan University, Semnan, Iran/ E-mail: m.teymoori@alum.semnan.ac.ir
2. Corresponding Author, Professor, Department of Religions and Mysticism, Faculty of Humanities, Semnan University, Semnan, Iran/ E-mail: Khayatian@semnan.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Semnan University, Semnan, Iran/ E-mail: Mohamad_rezaie@semnan.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 20 February 2024
Accepted 19 May 2025
Published online 11 February 2026

Keywords:
Zayniyya Tariqat;
Zayn al-Din Khwāfī;
9th Century Mysticism;
Manhaj al-Rashad;
Sufi Orders.

ABSTRACT

The Zayniyya Order, a Sufi lineage that emerged in the 9th century AH (15th century CE), was founded upon the mystical worldview and spiritual path (ṭarīqah) of Zayn al-Dīn Khwāfī (d. 838 AH/1434 CE). It arose in Herat during the Timurid political era and maintained its presence as a recognized Sufi order within the broader Islamic world for at least a century thereafter. Though its influence gradually waned, the order continued to exist, albeit with diminished vitality. Initially manifesting in the region of Khorasan, the Zayniyya Order subsequently developed and flourished in another significant part of Iran's cultural geography, namely Asia Minor, where it reached its zenith. The Zayniyya was characterized by strict adherence to Islamic law (sharīʿa) and outward religious observance. As such, it did not exhibit the doctrinal laxity occasionally observed in other Sufi traditions. Among the defining features of the order were its broad social engagements, close relations with political authorities, and active efforts to disseminate its teachings through travel and proselytization. Nevertheless, the trajectory of the Zayniyya Order shifted following the adoption, by its later shaykhs, of a mystical orientation inspired by Ibn ʿArabī, along with interpretative engagements with his metaphysical doctrines. Additionally, the infiltration of certain Shiʿi-leaning beliefs into the predominantly Sunni milieu of its host societies, combined with its entanglement in political disputes, accelerated its decline.

Cite this article: Teymoori, Mohammad, Khayatian, Qhodratollah, Rezaei, Mohammad(2026). Investigating the Characteristics of the Zayniyya Order and the Factors of Its Decline. *Journal of Islamic Mysticism*, 17 (1), 66-84. DOI: http//doi.org/10.66224/erfan.17.1.66

© The Author(s).
Publisher: Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran.
DOI: http//doi.org/10.22034.17.1.4

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

Extended Abstract

Introduction

The Zayniyya Order represents a significant yet understudied branch of Islamic mysticism that emerged during a period marked by intricate entanglements between religion and politics in the 9th century AH (15th century CE). This Sufi path came into being when political developments were deeply interwoven with theological and ideological concerns. Zayn al-Dīn Khwāfī, a prominent shaykh within the Suhrawardiyya Order and a figure of significant social, political, and scholarly influence, established an independent order characterized by distinct features such as strict adherence to the sharīʿa, simultaneous engagement with exoteric and esoteric sciences, an active social orientation, and interaction with political rulers.

The significance of this research lies in its focus on this overlooked order, offering an opportunity to reevaluate the trajectory of Khorasani mysticism in the 9th century AH, its relationship with the school of Ibn ʿArabī, and the role of Khorasan in the transmission of Sufism to other Islamic regions such as Anatolia and the Indian subcontinent. Through the training and dispatch of capable disciples to various parts of the Islamic world, the Zayniyya Order was able to expand its influence from Khorasan to Asia Minor and India in a relatively short time.

The Zayniyya Order branched out from the Suhrawardiyya Order and, with its emphasis on legalism, adherence to the Ḥanafī school of jurisprudence, and an ascetic and tradition-bound ethos, came to be regarded among the sharīʿa-oriented Sufi paths within Islam. Khwāfī himself was born on 15 Rabīʿ al-Awwal 757 AH in Barābād, Khwāf, and after completing his preliminary studies, left Herat in 798 AH to acquire esoteric and mystical knowledge. After obtaining authorization for spiritual guidance from Shaykh ʿAbd al-Raḥmān Shibrīsī al-Miṣrī, he returned to Khorasan and engaged in the guidance and training of disciples in Herat.

Research Findings

The research identifies several distinctive characteristics of the Zayniyya Order that set it apart from contemporary Sufi traditions. First and foremost was the order's inseparable link with Islamic law and attention to exoteric sciences alongside esoteric sciences. Unlike many Sufis who only theoretically committed themselves to observing legal principles, Khwāfī insisted on adhering to legal standards both practically and theoretically. His most important work, Manhaj al-Rashad, was written specifically to address the close relationship between sharīʿa and ṭarīqah. He strongly criticized those who claimed to follow the Sufi path but advocated for the abrogation of religious obligations upon entering the esoteric realm.

Among the order's distinctive features compared to its contemporaries were its dual emphasis on exoteric and esoteric sciences, acceptance across diverse social and political classes, and extensive missionary activities throughout the Islamic world. The order maintained close relations with political authorities, distinguishing itself from other Sufi groups that adopted more confrontational stances toward rulers. During Khwāfī's time and afterward, the followers of the Zayniyya were among the confidants of the Timurid, Ottoman, and Mughal courts of India.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

Another remarkable and noteworthy characteristic of Khwāfī was his devotion and respect for the Prophet's household (Ahl al-Bayt) and his declaration of the superiority of ʿAlī ibn Abī Ṭālib over other companions, despite his position as a staunch adherent of Sunni jurisprudence. Khwāfī is among the transmitters of the ḥadīth "I am the city of knowledge and ʿAlī is its gate" (anā madīnat al-ʿilm wa-ʿAlī bābuhā), considering it an authentic tradition. He not only visited the tombs of the six Imāms himself but also commanded his disciples and devotees to make pilgrimage to them.

The principal factors contributing to the decline of the Zayniyya Order may be categorized as follows: First, the departure of later shaykhs from Khwāfī's foundational principles, particularly in matters of legal observance and scholarly engagement. The disappearance of the order's most distinguished characteristic—the integration of formal and exoteric sciences with esoteric sciences—led to decreased attraction of scholars and learned individuals to this path.

Second, the attraction of some Zayniyya shaykhs to the school of Ibn ʿArabī, which gradually eroded Khwāfī's epistemological distinctions. Despite Khwāfī's critical and oppositional stance toward Ibn ʿArabī's mystical doctrines, his successors and followers within the Zayniyya Order later adopted a markedly different orientation. Some became engaged in explicating the views and writings of Ibn ʿArabī and his followers, such as Ṣadr al-Dīn Qūnawī. This shift in orientation and growing affinity with the Ibn ʿArabī school contributed significantly to the weakening and eventual decline of the Zayniyya Order.

Third, the order's entanglement in political rivalries, especially within the Ottoman court, led to its marginalization as power dynamics shifted. The reliance on the power of rulers and good relations with them, while creating prosperous periods for the Zayniyya Order, ultimately became a factor in the order's marginalization. This issue can be observed in the incident of the expulsion of Shaykh ʿAlī Rūmiyya by Sultan Mehmed the Conqueror, where the successor of ʿAbd al-Laṭīf Maqdisī played an important role.

Fourth, fragmentation within the spiritual lineage of the order and syncretism with other paths ultimately weakened its identity. The inattention of followers to maintaining a single lineage in dhikr and khirqa (spiritual investiture) led to the emergence of individuals who combined the Zayniyya with other orders, ultimately resulting in the erosion of Khwāfī's pure teachings.

Conclusion

The Zayniyya Order extended across a vast geographical area—from Khorasan and the Hijaz to India and Asia Minor. Its leading shaykhs after its founder, Zayn al-Dīn Khwāfī, included Shams al-Dīn Muḥammad Tabādkānī, Mullā Fanārī, ʿAbd al-Laṭīf Maqdisī, Muṣannifak Shāhrūdī Bastāmī, Waḥīd al-Dīn Mīrjān, and Ibn ʿAqīla Makkī. These figures contributed significantly to the written Sufi heritage within the Zayniyya and the broader landscape of Persian-Islamic mysticism. Their works included commentaries on classical Sufi texts, mystical exegeses of the Qur'an, and independent treatises.

In addition to political causes and ideological transformation, scholars also attribute the erosion of the Zayniyya's social standing to its apparent lack of emphasis on Sunnī orthodoxy in a predominantly Sunnī context. This development is closely related to Khwāfī's and his order's affinity for certain elements of Shīʿī doctrine. The research demonstrates that despite its initial success and wide geographical spread,

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

the Zayniyya Order's decline resulted from multiple interconnected factors, including doctrinal shifts, political entanglements, and internal fragmentation.

This study contributes to our understanding of the dynamics of Sufi orders in the Islamic world, particularly regarding how doctrinal flexibility, political involvement, and succession issues can impact the longevity and influence of mystical traditions. The Zayniyya Order's trajectory offers valuable insights into the complex interplay between religious authority, political power, and intellectual trends in late medieval Islamic societies.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

پژوهشنامه عرفان
شاپای چاپی: ۵۱۳۵-۲۵۳۸ شاپای الکترونیکی: ۸۴۲۱-۲۹۸۰
erfanmag.ir
انجمن علمی عرفان اسلامی ایران
Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran

بررسی مؤلفه‌های طریقت زینیه و عوامل انحطاط آن

محمد تیموری[۱] | قدرت‌الله خیاطیان[۲]✉ | محمد رضایی[۳]

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. رایانامه: m.teymoori@alum.semnan.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. رایانامه: khayatian@semnan.ac.ir
۳. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. رایانامه: mohamad_rezaie@semnan.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۹
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

کلیدواژه‌ها:
طریقت زینیه، زین‌الدین خوافی، عرفان، منهج‌الرشاد.

چکیده

«زینیه»، از سلاسل صوفیانه قرن نهم هجری قمری، بر اساس نگرش عرفانی و طریق سلوک *زین‌الدین خوافی* (د. ۸۳۸ ق)، در عهد سیاسی تیموریان و در شهر هرات ظهور یافت و دست‌کم تا یک قرن پس از آن، به عنوان طریقتی مورد توجه در گسترهٔ جهان اسلام استمرار داشت و پس از آن نیز به گونه‌ای کم‌فروغ حیات خویش را ادامه داد. این طریقت که در خراسان بروز و ظهور یافت، پس از آن، در بخش دیگری از جغرافیای فرهنگی ایران، یعنی آسیای صغیر، رشد و تکامل پیدا کرد و به ذروهٔ تعالی رسید. زینیه مسلکی متابع شریعت اسلام و ظاهر شرع است؛ لذا مسامحاتی که در برخی فرق صوفیانه دیده می‌شود، در این طریق مشهود نیست. از ویژگی‌های بارز آن، فعالیت‌های اجتماعی گسترده، نزدیکی به حاکمان و تلاش برای نشر عقاید از طریق سفر به مناطق مختلف است. با این حال، این طریقت با تغییر رویکردِ مشایخ آن در مخالفت با عرفان *ابن‌عربی*، همچنین، تأثیر گرایش به برخی اعتقادات شیعی در جامعهٔ سنّی‌مذهب عثمانی و قرارگرفتن در مرکز مناقشات سیاسی، رو به زوال و انحطاط نهاد. این پژوهش با موضوع «بررسی مؤلفه‌های طریقت زینیه و عوامل انحطاط آن»، به روش توصیفی-تحلیلی بر آن است تا به معرفی و ترسیم مختصات و مبانی و مسلک آن طریقت پرداخته و ضمن بررسی تطور تاریخی، گزارشی از پیدایش و عوامل مؤثر بر زوال و افول این طریقت را ارائه نماید.

استناد: تیموری، محمد، خیاطیان، قدرت‌الله، و رضایی، محمد (۱۴۰۴). بررسی مؤلفه‌های طریقت زینیه و عوامل انحطاط آن. *پژوهشنامه عرفان*، ۱۷ (۱)، ۸۴-۶۶.
DOI: http//doi.org/10.66224/erfan.17.1.66
ناشر: انجمن علمی عرفان اسلامی ایران.
© نویسندگان.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66] [Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

۱. مقدمه

طریقت زینیه، شاخه‌ای منشعب از طریقت سهروردیه است که بنا بر عواملی که در اغلب طریقت‌های صوفیانه زمینه‌ساز انشعاب و تفرّد آن‌ها در پیکر طریقتی مستقل، متمایز و گاه منحصربه‌فرد می‌گردد، از بطن طریقت «سهروردیه» زاده شد و در اثر تربیت، سرپرستی و رهبری مشایخ برجستهٔ آن در طی زمان بالید و گردن افراخت و نهایتاً رو به پیری و زوال نهاد. این اوج و حضیض و تطور تاریخی فرق صوفیه، متغیّری است تابع عواملی گوناگون و یکی از مهمترین این عوامل، میزان قدرت و نفوذ معنوی و مرتبهٔ اجتماعی مشایخ و پیروان هر فرقه است، که این مهم، در ظهور طریقت زینیه نیز اثرگذار بوده است.

زین‌الدین خوافی (د. ۸۳۸ ق) که خود از پیروان سهروردیه و در زمرهٔ مشایخ آن طریقت بود، به مدد نفوذ اجتماعی و سیاسی و جایگاه ممتاز معنوی‌اش، طریقتی مستقل و منتزع از سهروردیه را پدید آورد که سنت و میراث اسلاف و مشایخش را در پرتو نگرش و سلوک عرفانی متمایز خود استمرار بخشید. *زین‌الدین خوافی*، به عنوان سرسلسلهٔ طریقتی نو، میراث‌دار تعالیم و سنن عرفانی مشایخش در طریقت سهروردیه بود که نگرش عرفانی و شیوهٔ سلوک وی را شکل دادند و او تعالیم اسلاف و مشایخش را به پیروانش منتقل کرد. نگارندگان در این پژوهش قصد دارند ضمن بررسی مختصر و اجمالی زندگانی، آثار و آراء *خوافی*، به تحلیل مختصات طریقت او پرداخته و عوامل ظهور، رشد و انحطاط آن را مورد بررسی قرار دهند. این پژوهش از آن رو حائز اهمیت است که در برههٔ زمانی خاص، که تحولات سیاسی با تکیه بر اقتضائات عقیدتی در حال شکل‌گیری است، به بررسی طریقتی پرداخته که برخی از پیروان آن، از جمله چهره‌های متنفذ معنوی آن روزگار بوده‌اند و شخصیت‌های برجستهٔ متکی به آن، میراث طریقتی خود را، که وامدار اصول عرفان ایرانی–خراسانی است، به نقاط مختلف جهان اسلام و به اشکال مختلف انتقال داده‌اند. ضرورت انجام این پژوهش را عدم وجود پیشینه‌ای مناسب و درخور برای رفع نقاط تاریک در قسمت‌هایی از تاریخ تصوف و نمایان‌سازی تأثیر عرفان ایرانی–خراسانی بر گسترش تصوف در نقاط مختلف جهان اسلام در این برههٔ زمانی خاص توجیه می‌کند.

زین‌الدین ابوبکر محمد بن محمد هروی حنفی خوافی مشهور به *شیخ زین‌الدین خوافی*، در ۱۵ ربیع‌الاول سال ۷۵۷ ق در برآباد خواف متولد شد. ظاهراً وی اوایل زندگانی خود را در هرات گذراند و علوم مقدماتی را نخست نزد عمویش *شیخ وجیه‌الدین هروی* گذراند و پس از تکمیل علوم ظاهری، در سال ۷۹۸ ق، هرات را به جهت کسب علوم باطنی و معرفتی ترک کرد. *خوافی* پس از کسب اجازهٔ ارشاد از *شیخ عبدالرحمن شبریسی مصری* به خراسان رفت و در هرات به ارشاد و تربیت مریدان مشغول گشت (مایل‌هروی، ۱۳۸۳: ص سی‌وپنج–سی‌وشش). چنانکه ارباب تراجم از *خوافی* نقل کرده‌اند، وی سی‌هزار شاگرد تربیت نموده که برجسته‌ترین آن‌ها عبارتند از: *مولانا درویش احمد سمرقندی*، *مولانا شمس‌الدین محمد تبادکانی*(د. ۸۹۱ ق)، *عبداللطیف المقدسی الانصاری*(د. ۸۵۶ ق)، *شیخ عبدالرحیم بن الامیر عزیز المرزیفونی*(د. ۸۵۰ ق) و *مصنفک شاهرودی بسطامی*(د. ۸۷۵ ق).

علاوه بر امر تعلیم، تدریس و ارشاد صوفیانه و مریدپروری، *خوافی* به کار تألیف و نگارش رسائل و متون عرفانی نیز اشتغال و استغراق داشت، که حاصل آن آثار مکتوب عرفانی به دو زبان فارسی و عربی است. وجوه علمی و عرفانی شخصیت *زین‌الدین خوافی*، به دلیل اقبال تاریخی و مقتضیات سیاسی عصرش، زمینه‌ساز نفوذ وی در محافل سیاسی و تقرب وی به زمامداران روزگارش، یعنی دربار و شاهزادگان تیموری شد. گزارش‌های تاریخی نیز مؤید و مبین این موضوع است؛ از جمله گزارش *ابن عربشاه* از دیدار *زین‌الدین خوافی* و *تیمور*(ابن‌عربشاه، ۲۵۳۶: ۲۶)، رفع نزاع بین *شاهرخ* و *اسکندر* حاکم تبریز(سخاوی، بی‌تا، ج۹: ۲۶۲) و دیدارهای *خوافی* با *شاهرخ* و حل مناقشات سیاسی او(ابرو، ۱۳۸۰: صص۳۳۶–۳۳۳). علاوه بر وجاهت *خوافی* در محافل سیاسی، جایگاه اجتماعی او نیز درخور توجه است. از شواهد گویای جایگاه اجتماعی ممتاز *خوافی*، موضوع منازعه وی با *درویش احمد سمرقندی*، از واعظان نامدار آن روزگار هرات، است که بنا بر گزارش منقول در *رشحات عین‌الحیات*، نفوذ اجتماعی *زین‌الدین خوافی* موجب سلب اعتبار شأن اجتماعی آن درویش نامدار می‌شود(فخرالدین صفی، ۱۳۵۶، ج۱: ۱۸۰). همچنین او از متمول‌ترین شیوخ عصر

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

خویش بوده که اموال و املاک خود را برای فقرا و دراویش وقف کرده است(یزدی مطلق، ۱۳۶۸: ۱۸۹–۱۹۰). بنا بر منابع موجود، *خوافی* حنفی مذهب بوده و نسبت بدان تعصب می‌ورزیده است. وی معتقد است که اگر کسی بر مذهب شافعی یا مالک یا حنبل باشد صحیح است، اما بهتر است که حنفی مذهب باشد(جعفریان، ۱۳۹۷: ۲۲۷). در کلام نیز، چنانچه از آراء وی مشهود است، پیرو مسلک کلامی ماتریدی است.

سال مرگ *زین‌الدین خوافی* را ۸۳۸ ق ضبط کرده‌اند، که ظاهراً بر اثر ابتلای او به مرض وبا یا طاعون در دورهٔ شیوع آن در هرات و توابع آن در سال‌های ۸۳۹–۸۳۷ ق بوده است. وی را در عیدگاه هرات به خاک سپردند و بر مزارش بقعه‌ای بنا کردند(شهری، ۱۳۸۱: ۴۲–۴۴).

خوافی پیش از آنکه شیخِ طریقت مستقلی موسوم به «زینیه» خوانده شود، در سلک طریقت سهروردیه درآمده بود و از دست *شیخ عبدالرحمن شبریسی مصری*، یکی از مشایخ این سلسله، خرقه بر تن کرد. علاوه بر طریقت سهروردیه، نام *خوافی* در دو طریقت «طیفوریه» و «نعمت‌اللهیه» نیز مذکور است، که معتبرترین آن‌ها مربوط به شجره‌ای است که طریقت معنوی او را به *شهاب‌الدین عمر سهروردی* می‌رساند. وجود خطاهای تاریخی و نسبی در دیگر انتسابات معنوی، صحت انتساب او به سهروردیه را تقویت می‌کند(شیروانی، بی‌تا: ۳۴۸–۳۴۶).

۲. پیشینه پژوهش

طریقت «زینیه»، تاکنون در پژوهش‌های عرفانی به زبان فارسی محل اعتنا نبوده و مورد شناسایی و معرفی واقع نشده است و به جز یادکردی اجمالی و گزارشی مختصر در برخی متون صوفیه، در حد ذکر نام فرقه و مؤسس آن، مطلبی درخور و سودمند و قابل اعتنا یافت نمی‌شود(مجاهد،۱۳۷۶: ۱۹۷). با این حال، در پژوهش‌های محققان تُرک، نظر به جایگاه آناطولی به عنوان موطن و بستر رشد و تکامل طریقت مذکور، بالنسبه تلاش‌هایی صورت گرفته که آن نیز منحصر به تدوین کتابی است موسوم به «تاریخ یک اندیشهٔ روشن، زینیان» تألیف *رشاد اون‌گورن*(به زبان ترکی و بدون ترجمه‌ای قابل‌استفاده برای فارسی‌زبانان) که صرفاً خلاصه‌ای اجمالی از آن در مدخلی با نام «زینیه» با ترجمهٔ *علیرضا مقدم* در *دانشنامهٔ جهان اسلام*، منتشر شده است(دانشنامه جهان اسلام، ج۲۲: ۱۷۶–۱۳) . *زین‌الدین خوافی*، در میان پژوهش‌های به زبان فارسی، اقبال بیشتری نسبت به طریقتش داشته و تلاش‌های ارزنده‌ای درباره این شخصیت صورت گرفته است. *نجیب مایل هروی*، کتاب *منهج‌الرشاد*، مهم‌ترین اثر *خوافی* را تصحیح نموده و تحقیق شایانی دربارهٔ زندگانی او کرده است(مایل هروی، ۱۳۸۳). از *محمد شهری* نیز پژوهشی دیگر در این باره وجود دارد که با توصیفی دقیق و عینی به مولد و مدفن *خوافی* پرداخته است(شهری، ۱۳۸۱: ۷۱–۴۰). *زارع حسینی* و *جامی‌رودی* نیز دو مقالهٔ مستقل در این باره در سال ۱۳۹۶ ش منتشر کرده‌اند. مدخل «خوافی» در *دائرةالمعارف بزرگ اسلامی*، پژوهشی دیگر دربارهٔ *زین‌الدین خوافی* است. *رسول جعفریان* نیز در مقاله‌ای با عنوان «اثری ناشناخته از عرفان خراسان در قرن نهم» در ضمن معرفی کتاب *وصایاالتائبین* (اثر دیگری از *زین‌الدین خوافی*)، گزارشی از برخی ابعاد شخصیت *خوافی* ارائه کرده است(جعفریان، ۱۳۹۷: ۲۵۲–۲۳۲). علاوه بر این‌ها، پژوهشی نیز به زبان عربی در قالب مقاله‌ای با عنوان «زین‌الدین الخوافی الهروی» از *محمد عبدالقادر عبدالناصر* انجام گرفته است(عبدالناصر، ۱۳۹۱ق: ۲۲۱–۲۱۹).

دربارهٔ شخص *زین‌الدین خوافی*، در پژوهش‌های مذکور به تفصیل سخن گفته شده است؛ لذا در این مقال، نگارندگان به بررسی مختصر و اجمالی از زندگی او بسنده می‌نمایند و بیشتر سعی در بررسی طریقت زینیه، به عنوان طریقتی در تصوف خراسانی، که در خارج از جغرافیای سیاسی ایران رشد و فعالیت داشته است، دارند.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

۳. تاریخچه طریقت زینیه

۳–۱. سلسلهٔ سهروردیه، بستر طریقتیِ زینیه

سلسلهٔ سهروردیه، منسوب به *شیخ شهاب‌الدین ابوحفص عمر بن عبدالله سهروردی*(د. ۶۳۲ ق) ملقب به شیخ‌الاسلام است. وی در اواخر رجب یا اوائل شعبان سال ۵۳۹ ق در سهرورد زنجان متولد شد و از آنجا به بغداد رفت و تحت نظر عمویش، *شیخ ابوالنجیب سهروردی*(د. ۵۶۳ ق)، به کسب علوم ظاهر و باطن اشتغال یافت تا در علوم ظاهر به مقام فقها و محدثان بزرگ و در علوم باطن به رتبهٔ مشایخ و اقطاب کامل رسید. وی در عهد خود به تقدّس، تقوا، عبادت و کرامت معروف بود و در مقامات ظاهری نیز با عزت و حرمت بسیار می‌زیست. او سرانجام در محرم سال ۶۳۲ ق در بغداد درگذشت(همایی، ۱۳۹۴: ۲۰). مرکز نشو و نمای طریقهٔ سهروردیه ابتدا در بغداد بود و از آن‌جا به خوزستان، فارس و کرمان راه یافت و سپس به هند و ترکیه منتقل شد. از این طریقت، سلسله‌های صوفیهٔ جلالیه، جمالیه، «زینیه» و روشنیه متأثر و منشعب شده‌اند(سیدین، ۱۳۹۹: ۱۹۰). طریقت سهروردی، با تکیه بر کتاب مهم او، *عوارف‌المعارف*، طریقه‌ای معتدل است و در آن، شریعت و طریقت بهم آمیخته و تلفیق شده است. از پیروان مشهور این طریقت می‌توان به *سعدی شیرازی*(د. ۶۹۰ ق)، *اوحدالدین کرمانی*(د. ۶۳۵ ق) و عزالدین محمود کاشانی(د. ۷۳۵ ق) اشاره کرد(کیائی‌نژاد، ۱۳۸۹: ۲۲۸). در این سلسله، بر رعایت اصول شریعت، بالاخص بر فقه حنفی تأکید بسیار شده است. همین امر نیز سبب شده که پیروان آن از طعن و نقد اهل شریعت و فقها در امان باشند. همچنین، عدم مداخله سیاسی و منع خروج بر حاکم ظالم سبب شد تا از دید حکام، این فرقه دارای چهره‌ای موجه و بی‌آزار تلقی شود و مورد تکریم آنها قرار گیرد(سیدین، ۱۳۹۹: ۱۹۰–۱۹۱). شیخِ این سلسله نسبت به مریدان به‌مانند پیغمبر است برای امتش؛ از این رو، اطاعت شیخ از اوجب واجبات است. در این سلسله، صوفی باید با اجازه شیخ به سفر بپردازد و در هر شهری که وارد شد به دیدار شیخ آن شهر رفته و اگر شیخی نیافت متوجه موضع فقرا گردد. در این سلسله، مریدان را مطابق مراحل سلوک به سه دسته تقسیم می‌کنند: «مرید طالب»، «متوسط طایر» و «منتهی واصل»(همان: ۱۹۴–۱۹۳). چنانکه گفته شد، *زین‌الدین خوافی*، مؤسس طریقت *زینیه*، دل به ارادتِ مشایخ *سهروردیه* سپرده بود و در طریق *سهروردیه* سلوک کرده بود؛ لذا «زینیه» از انشعابات سلسلهٔ بزرگ *سهروردیه* به شمار می‌رود.

۳–۲. سلسله مشایخ زینیه

طریقت *زینیه*، شاخه‌ای منشعب از طریقت *سهروردیه* است که بنا بر عواملی که در اغلب طریقت‌های صوفیانه زمینه‌ساز انشعاب و تفرّد آن‌ها در پیکر طریقتی مستقل و متمایز و گاه منحصربه‌فرد می‌گردد، از بطن طریقت «سهروردیه» زاده شد و در اثر تربیت و رهبری مشایخ برجستهٔ آن، در طی زمان بالید و گردن افراخت و نهایتاً رو به پیری و زوال نهاد. این اوج و حضیض و تطور تاریخیِ فرق صوفیه متغیّری است تابع عواملی گوناگون، و یکی از مهمترین این عوامل، میزان قدرت و نفوذ معنوی و مرتبهٔ اجتماعی مشایخ و پیروان هر فرقه است که این مهم در مسأله انشعاب *سهروردیه* و ظهور طریقت *زینیه* نیز اثرگذار بوده است.

نام *خوافی* در سه سلسلهٔ «سهروردیه»، «طیفوریه» و «نعمت‌اللهیه» ذکر شده، که موثق‌ترین نسب‌نامه، متعلق به شجره‌ای است که طریقت معنوی او را به سهروردی می‌رساند؛ چرا که در دیگر شجره‌ها خطاهای تاریخی و نسب‌نامه‌ای وجود دارد(شیروانی، بی‌تا: ۳۴۸–۳۴۶). البته باید به این نکته نیز توجه داشت که در طریقت، صوفیه به دو گونه نسبت، فایض و نائل میشوند: یکی نسبت صحبت و دیگری نسبت خرقه و تلقین ذکر. در نسبت تلقین ذکر و خرقه، داشتن دو شیخ مذموم است؛ اما در نسبت صحبت، داشتن دو شیخ، به شرط اجازه یا فوت شیخ اول، مطلوب است(معصوم‌علیشاه، بی‌تا: ۳۱۰). آنگونه که *جامی*(د. ۸۹۸ ق) در *نفحات‌الانس*

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

نقل کرده، *شیخ عبدالرحمن مصری* بر *خوافی* نسبت تلقین ذکر و خرقه داشته است؛ لذا بنا بر تصریح منابع موثق، وی در طریق سهروردیه سلوک می‌کرده است و به دلیل عدم صراحت منابع در انتساب او به طریقت‌های دیگر، صرفاً احتمال نسبت *خوافی* به مشایخ طریقت‌های مذکور را می‌توان در نظر گرفت. باری، *خوافی* از *عبدالرحمن مصری* اجازه‌نامه داشته و در سایهٔ ارشاد او به خلوت و ذکر نشسته است. بخشی از این اجازه‌نامه را *جامی* در *نفحات‌الانس* ذکر نموده است(جامی، بی‌تا: ۴۶۲). در نتیجه، اصحّ اقوال همان سلسله نسبی است که از طریق *شبریسی مصری* به *سهروردیه* می‌رسد.

شجرهٔ طریقت *زینیه* و نسب معنوی *زین‌الدین خوافی* با کوتاه‌ترین طریق در انتساب به *سهروردی*، به قرار ذیل است:

عبدالرحمن قریش شبریسی مصری، *جمال‌الدین یوسف کورانی(گورانی)*(د. ۷۶۸ ق)، *حسن شمشیری(ششتری)*(د. ۷۹۷ ق)، *نجم‌الدین محمود اصفهانی*(د. ۷۲۱ ق) و از آن‌ها به *نورالدین عبدالصمد نطنزی*(د. ۶۹۹ ق)، *نجیب‌الدین علی بن بزغش شیرازی*(د. ۶۷۸ ق) و در نهایت، *شهاب‌الدین عمر سهروردی*(د. ۶۳۲ ق) (شرفایی مرغکی، ۱۳۹۸، ج۲۳، ذیل«خوافی»).

۴. مؤلفه‌ها و مختصات طریقت زینیه

طریقت *زینیه* بسیاری از آموزه‌های خود را وام‌دار آموزه‌ها و موازین طریقت *سهروردیه* می‌باشد. در نتیجه، اصول و مبانی مشترک بسیاری در آن وجود دارد، همچون: جایگاه خاص شیخ و اعتقاد به تبعیت تام از او. چنان‌که اشاره شد، در طریقت *سهروردیه*، جایگاه شیخ همچون پیغمبر برای امتش می‌باشد و *خوافی* نیز بر همین عقیده اصرار ورزیده و حتی سخن شیخ برای مرید را همتراز سخن خداوند می‌داند: «ما یأمرکم شیخکم ایها المریدون إلا بما یأمرکم به ربکم و اللّه أعلم». وی معتقد است که اعتراض مرید به شیخ، فیض و امداد الهی را از او منقطع می‌کند. چنانکه نباید به پیامبر(ص) اعتراض کرد، به شیخ نیز نباید اعتراض کرد. حتی اگر امر شیخ برخلاف میل درونی مرید باشد، باید با آن موافقت نماید: «یجب علیه ان لا یعترض علی شیخه بل یوافقه فی کل شیء یأمره به و ینهاه عنه من الخیر،سواء اکرهته نفس المرید ام احبته، قال تعالی: «وَ عَسی أَنْ تَکْرَهُوا شَیْئاً وَ هُوَ خَیْرٌ لَکُمْ وَ عَسی أَنْ تُحِبُّوا شَیْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَکُمْ،وَ اللّهُ یَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُون»»(شعرانی، بی‌تا، ج۲: ۷۳).

تأکیدات *خوافی* به عنوان شیخ‌المشایخ طریقت زینیه را می‌توان به عنوان اصول کلی«زینیه» در نظر گرفت. مواردی که پس از این خواهد آمد مسائلی است که علاوه بر تأکید *خوافی*، حداقل یک نسل از پیروان او نیز بر آن تأکید نمودند و شاکلهٔ اصلی این طریقت و وجه تمایز آن با دیگر فرق صوفیه را شکل دادند:

نخستین مؤلفهٔ بارز طریقت *زینیه*، پیوند ناگسستنی آن با شریعت و توجه به علوم ظاهری در عین توجه به علوم باطنی است. برخلاف بسیاری از صوفیه که صرفاً در عرصهٔ نظری خود را ملتزم به رعایت اصول شرعی می‌دانند(شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۵: ۵۲-۵۳)، *خوافی* هم در عرصه عملی و هم در عرصه نظری به رعایت موازین شرعی پافشاری می‌کند. مهم‌ترین اثر *خوافی*، (*منهج‌الرشاد*) نیز در رابطهٔ تنگاتنگ شریعت و طریقت نگاشته شده است. وی در این اثر، با استناد به اقوال مشایخ صوفیه، موافقت و متابعت آنان را با شرع تبیین کرده و بر رعایت احکام و قواعد شرع تأکید بسیار می‌کند. او بر کسانی که ظاهراً در مسلک تصوف گام برمی‌دارند ولی قائل به اسقاط تکالیف در صورت ورود به عرصهٔ باطنی هستند به شدت می‌تازد و طریقت را متمایز از شریعت نمی‌پذیرد؛ لذا عرفان *خوافی* عرفانی است زاهدانه و سازگار با جمیع ظواهر شرع، تا بدانجا که او را به عنوان «شیخِ مسجددار» می‌شناختند تا شیخِ خانقاه و این خود دلیلی بر آن است که علمای عصر، وقتی داعیهٔ سلوک پیدا می‌کردند، در آغاز و ابتدای طریق خود به مسلک عرفانِ شریعتمدارانهٔ *خوافی* گرایش می‌یافتند(مایل هروی، ۱۳۸۳: سی‌وشش و ۴۸۸). *خوافی* خود نیز در کنار توجه به شرع از توجه به دانش غفلت نکرد و بر آن تأکید نمود. وی از مریدان خود می‌خواست که به علم‌آموزی روی آورند و بخشی از وقت خود را به

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

تعلیم و تعلم بپردازند(جعفریان، ۱۳۹۷: ۲۲۷). گرایش علما و اندیشمندان به «زینیه»، به سبب موارد مذکور، توفیقات فراوانی را برای آن به ارمغان آورد و سبب گسترش و نفوذ مکتب *خوافی* در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی شد.

در دوران شکوفایی این طریقت در جهان اسلام، مشایخ آن، به عنوان افرادی صاحب نفوذ و مؤثر، همواره در کنار بزرگترین حکومت‌های زمان خویش بودند. از این رو، دیگر ویژگی «زینیه» را باید نفوذ سیاسی و ارتباط نزدیک با حکّام دانست. *زینیه* در روابط خود با حکّام و امرای وقت، با سلف خود، «سهروردیه»، هم‌داستان است. در عهد *خوافی*، بسیاری از صوفیه و علما، انکار طبقهٔ حاکم را به جایی رسانده بودند که حتی درس خواندن، سکونت و نماز خواندن در مدارس، مساجد و خانقاه‌هایی که حکام بنا نهاده بودند را ناپسند می‌دانستند. *خوافی* رویکردی انتقادی و ستیزگرانه در مواجهه با چنین پنداری دارد و آن را ناشی از بدی عقل و پلیدی نفس می‌داند(جعفریان، ۱۳۹۷: ۲۲۸). بدین ترتیب، پیروان او از مقربان دربار تیموریان، عثمانیان و گورکانیان هند بودند.

دیگر ویژگی بارز، بدیع و قابل تأمل *خوافی*، ارادت و احترام او به اهل‌بیت پیامبر(ص) و اظهار به افضلیت حضرت علی(ع) نسبت به دیگر صحابه، در جایگاه شیخی متعصب در شریعت اهل سنت است. *خوافی* از جمله راویان حدیث «أنَا مَدینَةُ العِلمِ و عَلِیٌّ بابُها» است و آن را «مرسل مسلم» پنداشته و *علامه امینی* در کتاب *الغدیر*، نام وی را به عنوان راوی ذکر نموده است(امینی، ۱۳۶۸، ج۱۱: ۱۳۲–۱۳۱). از وی منقول است که: «... از این روست که علی(ع) به دانش و حکمت افزونتر مخصوص شد تا اینکه رسول خدا(ص) فرمود: أنَا مَدینَةُ العِلمِ وعَلِیٌّ بابُها، فَمَن أرادَ العِلمَ فَلیَأتِ البابَ. و عمر گفت اگر علی نبود، عمر به هلاکت می‌رسید»(الکنتوری، ۱۳۸۷: ۳۷ و ۱۸۵). *خوافی* نه تنها خود به مزار سادات سته می‌رفته بلکه مریدان و مخلصان خویش را به زیارت آن‌ها امر می‌کرده است(اصیل‌الدین واعظ، ۱۳۵۱: ۱۰۶). وی بین مسلک فقهی اهل‌بیت(ع) و ائمهٔ اربعه تعارضی نمی‌بیند و مدعی است *ابوحنیفه*، مذهب امام جعفر صادق(ع) را تقریر کرد و از حقایق اشارات ائمهٔ متقدمین چون امام محمد باقر(ع) و امام زین‌العابدین(ع) فهم کرد و در مشکلات بدو رجوع نمود(مایل هروی، ۱۳۸۳: ۵۲۰). به همین جهت است که او بر فقه حنفی تأکید بسیار دارد، زیرا که آن را تقریر کلام اهل‌بیت(ع) می‌داند. شایان ذکر است که *خوافی*، ماجرای بیرون کشیدن تیر در هنگام نماز از پای امیرالمؤمنین(ع) را در یکی از آثارش روایت کرده و *عبدالباقی صوفی تبریزی* در شرح خود بر *نهج‌البلاغه* به آن استناد نموده است(صوفی‌تبریزی، ۱۳۷۸، ج۲: ۸۳۳). همهٔ این موارد بیانگر آن است که *خوافی* و بالتبع، طریقت او، ارادت خاصی به اهل‌بیت(ع) داشته‌اند، تا بدانجا که عده‌ای دلایل افول این طریق را گرایش به برخی مبانی مذهب تشیع و اعتزال نسبت به برخی مبانی اهل سنت در جامعه‌ای سنی مذهب می‌دانند(اون‌گورن، ۲۰۰۳: ۱۹۶–۱۹۵؛ به نقل از کیسیلینگ).

چنان‌که ذکر شد، از دیگر مختصات و مؤلفه‌های *زین‌الدین خوافی* و طریقت او، رغبت به فقه حنفی است. *خوافی* با تأکید بر اینکه مذهب *ابوحنیفه* تقریر مذهب امام جعفر صادق(ع) است، در کتاب *وصایا التائبین* از مخاطبان خود می‌خواهد به تصحیح اعتقاد بر مذهب جماعت و سنت بپردازند و بهتر آن است که حنفی مذهب باشند. هرچند او مدعی است که اگر بر مذهب شافعی یا مالک یا احمد هم باشند درست است؛ زیرا که مذهب مشایخ صوفیه جمع مذاهب فقهی است؛ اما وی بر فقه حنفی تأکید بیشتری دارد(جعفریان، ۱۳۹۷: ۲۲۸). پافشاری او بر التزام به فقه حنفی از داستانی که شاگرد او، *شمس‌الدین محمد تبادکانی*(د. ۸۹۱ ق) نقل می‌کند کاملاً مشهود است:

> *دوبار کوتهی در ادب به نسبت پیر از من پدید آمد. نخست آنکه هنگام نماز گزاردن، امام جانمازی به زیر پا نداشت و من داشتم. فرمود: بردار! گفتم: در مذهب من که شافعی‌ام باکی نیست. دوم، روزی مرا به کاری برانگیخت، تتمه‌ای از وضو مانده به جا آورده، به*

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

فرموده پرداختم. اکنون درمان این شرمساری ندانم از کدام در دریوزه کنم و از که پرسم و از کجا یابم.(تبادکانی، ۱۳۸۲: ۴۸-۳۲).

التزام *خوافی* به فقه حنفی تا اندازه‌ای است که *تبادکانی*، رعایت احکام مذهب شافعی را در مقابل او بی‌ادبی دانسته و از آن شرمسار است!

تا این حد توجه و تعصب *خوافی* به شریعت، سبب عناد و ستیز او با مکتب *ابن‌عربی* شد، که تا اندازه‌ای به پیروان او نیز تسری یافت. از این رو، مؤلفهٔ دیگر طریقت *خوافی*، تعارض با مکتب عرفانی شیخ اکبر *محیی‌الدین ابن‌عربی* است. *خوافی* عقاید پیروان *ابن‌عربی* را آمیخته‌ای از آرای فیلسوفان، سوفسطائیان و دهریان می‌داند و اصحابش را به نکوهش «وجودیان» دعوت نموده و با موافقان آن‌ها سخت برخورد می‌کند. وی *ابن‌عربی* را ملحد دانسته و سخت به عقاید او تاخته است. نمونهٔ قابل ملاحظه مخالفت او با افکار *ابن‌عربی*، در داستان *درویش احمد سمرقندی*، شاگرد برجستهٔ *خوافی*، کاملاً هویداست. *درویش احمد* با اینکه از نزدیک‌ترین شاگردان *خوافی* بود، به دلیل گرایش به *ابن‌عربی* و *قاسم انوار*، توسط *خوافی* تکفیر شد. لذا، بسیاری از شاگردان *خوافی*، به پیروی از شیخ خود، با *ابن‌عربی* بر سر عناد بودند، اما گاهی افکار عمیق و دقیق شیخ اکبر، بسیاری از آن‌ها را نیز به خود جذب می‌کرد، که نمونهٔ آن‌ها *درویش احمد* و *درویشعلی گازرگاهی* می‌باشند(مایل هروی، ۱۳۸۳: سی‌ونه و چهل).

۵. مشایخ و چهره‌های برجسته طریقت زینیه

پراکندگی مشایخ *زینیه* در جهان اسلام متأثر از وضعیت اجتماعیِ آن روزگار است. اصناف طریقت *زینیه*، یعنی شعرا و علما، دو مسیر متمایز را در سیر مهاجرت خود طی نموده‌اند. شاعران طریقت *زینیه* اغلب رهسپار هند شدند و علمای آن رحل اقامت در خاک آناتولی افکندند. پراکندگی پیروان *زینیه* از لحاظ سیاسی نیز قابل بررسی است. افرادی از جمله *مصنفک شاهرودی بسطامی* که به آناتولی مهاجرت کردند، هم از مشایخ نزدیک به *شاهرخ تیموری* به حساب می‌آمدند و هم در دربار عثمانی و شخص *سلطان محمد فاتح* قرب و منزلت داشتند(تیموری، ۱۴۰۱: ۵۲-۴۵). بررسی دقیق این مسائل مجال و مقال دیگری می‌طلبد.

در بین مشایخ *زینیه* افرادی به چشم می‌خورند که به جهت اشتهارشان می‌توانند سیمای روشنی از طریقت *زینیه* ترسیم کنند. در خراسان، *شمس‌الدین محمد تبادکانی* با اثر معروفش *(تسنیم‌المقربین)*، که شرحی است بر *منازل‌السائرین*، از دیگران برجسته‌تر است. وی بزرگترین مروّج افکار *خوافی* است. پس از مرگ *تبادکانی* نیز مرکز اصلی *زینیه* در خانقاه او و به سرپرستی فرزندش باقی ماند(خواندامیر، ۱۳۸۰، ج۴: ۳۳۵). علاوه بر این، می‌توان به *جلال‌الدین محمد آگهی قاینی*(د. ۹۲۶ ق) نیز اشاره کرد که دارای شهرآشوبی در مذمت حکام و امرای دورهٔ خویش است(نفیسی، ۱۳۴۴: ۳۲۱).

اما در آناتولی، به جهت حضور گستردهٔ مشایخ *زینیه*، بالطبع افراد سرشناس‌تر نیز بیشترند. نام *ملافناری* با نام و میراثِ چهرهٔ برجستهٔ عرفان اسلامی، *محیی‌الدین ابن‌عربی* در پیوند است و چون میراث شیخ اکبر امروزه از اقبال بیشتری برخوردار است، طبیعتاً نام او نیز شناخته‌شده‌تر می‌باشد. اما چون *ملافناری* از جمله شیوخی نیست که طریق و افکارِ خالص *زین‌الدین خوافی* را به ارث برده باشد، نمی‌توان نام و آثار او را تماماً به نفع این طریقت مصادره نمود(اوزون چارشی‌لی، ۱۳۷۷، ج۱: ۶۰۲-۶۰۱). *عبداللطیف المقدسی الانصاری*(د. ۸۵۶ ق)، بزرگترین مبلّغ و مروّج این طریقت در آناطولی است که از او رساله‌ای تحت عنوان«تحفهٔ واهب المواهب فی بیان مقامات و مراتب» در تصوف باقی مانده(زیدان، ۱۹۹۲، ج۳: ۲۳۱) که در مقدمهٔ آن، به کیفیت سلوک در طریقت *زینیه* پرداخته و در ادامهٔ آن، چهار مقام و شش مرتبه در تصوف را شرح کرده است(حریری‌زاده، بی‌تا، ج۱: ۱۰۸). پس از *مقدسی* باید به *مصنفک شاهرودی بسطامی* اشاره کرد. او که به دستور سلطان عثمانی بسیاری از آثارش را به زبان فارسی نگاشته است،

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

اثری مهم در تصوف با نام «حل‌الرموز و کشف‌الکنوز» دارد که در شرح رسالهٔ «الکلمات‌الذوقیه» *شیخ اشراق* نگاشته و شرحی نیز بر «نی‌نامه» *مثنوی معنوی* دارد که از اولین شروح *مثنوی* به لحاظ زمانی است. اما مهم‌ترین اثر *مصنفک*، تفسیری است موسوم به «محمدیه» که به درخواست *سلطان محمد فاتح*، به زبان فارسی نگاشته شده است(مصنفک، ۱۳۹۸: ۱۱-۲۰). به غیر از *مصنفک*، مفسران دیگری نیز در بین مریدان این طریق وجود دارند که در میان آن‌ها می‌توان به *شهاب‌الدین سیواسی* صاحب «عیون‌التفاسیر للفضلاءالسماسیر»، *محیی‌الدین وفائی* و *حمزه فناری* اشاره کرد(آتش، ۱۳۸۱: ۲۱۲-۲۱۹).

در جغرافیای شرقی نفوذ زینیه، نام *وحیدالدین میرجان* متخلص به «انیسی» به عنوان بزرگترین مروج *زینیه* در ماوراءالنهر به چشم می‌خورد که اثری در تصوف با نام «حدائق الدقایق» دارد(نفیسی، ۱۳۴۴: ۲۶۲ و ۶۳۰). در هند نیز نام *زین‌الدین ابوالواحد خوافی* به چشم می‌خورد، که از مقربان *بابر شاه گورکانی* است و تاریخی در فتوحات بابر در هند دارد و قسمتی از *بابرنامه* را از ترکی جغتایی به فارسی ترجمه کرده است(نفیسی، ۱۳۴۴: ۳۶۱، ۴۱۱ و ۶۳۴). همچنین می‌توان به *ملا سعدالدین رهایی خوافی* اشاره کرد که به تقلید از خمسهٔ *نظامی*«پنج گنج» را سروده است(آقابزرگ تهرانی، ۱۳۷۲، ج۳: ۲۷۱). در میان مشایخ بلاد عرب، نام *ابن عقیلهٔ* مکی به چشم می‌خورد، اما به طور کلی، آفتِ اختلاطِ سلاسلِ تصوف، سبب گشت که در آن سرزمین، نتوان میراث خالص *خوافی* را جستجو کرد.

۶. عوامل گسترش طریقت زینیه

طریقت *زینیه*، هرچند که نتوانست در درازمدت، با قدرتی که در اوج شکوفایی خود داشت در تاریخ تصوف باقی بماند، اما پراکندگی بسیار گسترده و نفوذ تبلیغاتی مشایخ او شایان توجه و تأمل است. شایان ذکر است که بررسی دقیق عوامل گسترش و نفوذ طریقت *زینیه* و جغرافیای حضور مشایخ آن، خود مجال و مقال دیگری می‌طلبد.

عوامل بسیاری در گسترش طریقت مذکور دخیل بوده است، که نشان از درایت *خوافی* در سیاست گسترش طریقت خود دارد. رویکرد مسالمت‌آمیز با حکام، در کنار توجه توأمان به علوم شرعی و باطنی سبب شد که *زینیه* در هر سرزمینی بدون ترس از آزار و محدودیت حکام، بلکه با تشویق و حمایت آن‌ها، در کنار ترویج علوم رسمی و ظاهری، آسوده به ترویج عقاید و افکار خود بپردازد.

چنانکه پیش‌تر بدان پرداخته شد، *زین‌الدین خوافی* با داشتن شخصیتی علمی و عرفانی، تمام سلایق فکری، اعم از طبقهٔ علمی، شرعی و عرفانی را در دایرهٔ طریقت خود جذب نمود، لذا شاگردان او طیف وسیعی از اقشار صوفیان را شامل می‌شدند و این امر سبب شد که در اشاعهٔ طریقت خود، مبلغان مناسب هر جغرافیا را با توجه به آن نقطه گزینش نماید. به نحوی که اکنون، با بررسی پراکندگی مشایخ *زینیه* در جغرافیای عالم اسلام، متوجه موقعیت سیاسی مناسب آن‌ها خواهیم شد. پس از *خوافی*، مشایخ *زینیه*، از دربار عثمانیان تا دربار گورکانیان هند حضور داشتند، لذا مهمترین عامل گسترش این طریقت، انتخاب مبلغان صحیح توسط شخص *خوافی* بود. مشایخ *زینیه* با توجه به اصل کلیدی این طریق، که رویکرد مسالمت‌آمیز با حکام بود، با توجه به سلیقهٔ حاکمان و شرایط حکمرانی سلسله‌های مختلف، جهت تبلیغ، راهی اقصی نقاط جهان اسلام می‌شدند. از همین رو، در بلاد عثمانی با علما، و در بلاد هند با شعرای بیشتری از طریقت *زینیه* مواجه می‌شویم(تیموری، ۱۴۰۱: ۱۲۱-۱۰۲).

۷. منابع اصلی شناخت طریقت زینیه

بی‌شک مهم‌ترین منابع برای شناخت طریقت *زینیه*، آثار *خوافی*، مؤسس این طریق، است. از *خوافی* آثاری به زبان‌های فارسی و عربی باقی مانده که تمامی آن‌ها در زمینهٔ تصوف نگاشته شده است. این آثار عبارتند از: *آداب الصوفیه*، *الوصایا القدسیه*، *اوراد الزینّیه*

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

و زینی‌نامه، *منهج الرشاد لنفع العباد*، *شرح و حاشیه بر عوارف‌المعارف سهروردی*، *مرآت الطالبین*، *الوصیه الکافیه و الرساله الوافیه*، *تقریرات*، *وصیهٔ العارفین*، *رسائل یا سخنان زین‌الدین خوافی*، *الفوائد*، *سلسله الصوفیه*، *وقف‌نامه*، *الوصایا*، *رساله فی العرفان والفناء*، *رساله الزهد*، *وصایا التائبین* و...(شرفایی مرغکی، ۱۳۹۸، ج۲۳: ذیل «خوافی»).

در این میان، *منهج‌الرشاد* از جایگاه خاصی برخوردار است. این اثر مهم‌ترین و مفصل‌ترین اثر *خوافی* است که به زبان فارسی، در پیوند شریعت و طریقت نگاشته شده و مبانی فکری و عقیدتیِ او را به خوبی منعکس کرده است.

منهج‌الرشاد تاکنون سه بار به چاپ رسیده است:

۱) توسط *نجیب مایل هروی* تصحیح و در کتاب «این برگ‌های پیر» منتشر شده است. در این مقال، ارجاعات به *منهج‌الرشاد* بر اساس تصحیح *مایل هروی* بوده است.

۲) *نذر صابری* در سال ۲۰۱۲م با مقدمه‌ای به زبان اردو، آن را از سوی مجلس نوادرات علمیه در پاکستان منتشر کرده است.

۳) نظامیه دارالاشاعت، خانقاه *مولانا علی مکهدی* نیز آن را در اردیبهشت ۱۴۰۰ به صورت چاپ عکسی، بر اساس قدیمی‌ترین نسخه از *منهج‌الرشاد*، منتشر نموده است(عبدی خجسته، ۲۰۱۹).

میراث خالص *خوافی* را، در کنار آثار او، می‌توان در اثر شاگرد او و برجسته‌ترین مبلغ *زینّیه* در آناتولی، *عبداللطیف مقدسی*، نیز مشاهده کرد. وی با ورود به بورسا به تبلیغ طریقت خود مشغول شد و افراد سرشناس زیادی را به محفل خود جذب نمود، که نمونهٔ بارز آن *علامه ملافناری*، اولین شیخ‌الاسلام دولت عثمانی است(اوزون چارشی‌لی، ۱۳۶۸، ج۱: ۲-۶۰۱). از او رساله‌ای تحت عنوان «تحفهٔ واهب المواهب فی بیان مقامات و مراتب» در تصوف باقی مانده(زیدان، ۱۹۹۲، ج۳: ۲۳۱) که در مقدمهٔ آن به کیفیت سلوک در طریقت *زینّیه* پرداخته و در ادامهٔ آن، چهار مقام و شش مرتبه در تصوف را شرح کرده است(حریری‌زاده، بی‌تا، ج۱: ۱۰۸).

۸. عوامل افول و زوال طریقت زینیه

طریقت *زینیه* با کسب توفیقی محدود در مناطق مختلف جغرافیای اسلامی، تقریباً یک نسل پس از شاگردان بدون واسطهٔ *خوافی*، رو به زوال نهاد. دلایل این افول را می‌توان در موارد مختلفی نشان داد. پیداست که مهم‌ترین مسئله در افول این طریقت، کم‌توجهی به اصول این طریق از سوی پیروان آن است؛ اما عوامل دیگر نیز بر این مسئله دامن زده‌اند. ذیلاً به برخی از مهمترین دلایل افول طریقت *زینیه* اشاره می‌شود:

عامل نخست، از بین رفتن ممتازترین ویژگی آن، یعنی پیوند علوم رسمی و ظاهری با علوم باطنی است. این عامل که خود تابع اصل شریعت‌محوریِ طریقت *زینیه* بود، به همراه لوازمش به مرور زمان از مرکز توجه مشایخ *زینیه* خارج شد و خلفا و جانشینان این طریقت، شایستگی لازم در زمینهٔ علمی را نداشتند(اون‌گورن، ۲۰۰۳: ۱۹۷). به حاشیه رفتن این اصل، سبب کاهش جذب علما و دانشمندان به این طریقت شد و نفوذ و اهمیت آن را در طبقهٔ علمیه از بین برد. فقدان ویژگی مذکور، *زینیه* را از پیشرفت پیشین خود بازداشت و عرصهٔ حضور تصوف در علوم رسمی را به دیگر طرق صوفیه سپرد.

فاصله گرفتن مشایخ *زینیه* از چهارچوب‌های خاصی که *خوافی* برای طریقت خود تدوین نموده بود، سبب گرایش پیروان *زینیه* به مکتب شیخ اکبر *محیی‌الدین ابن‌عربی* شد. هرچند که *خوافی* و عدهٔ بسیاری از شاگردان او با *ابن‌عربی* سر سازش نداشتند؛ اما نفوذ افکار شیخ اکبر، قدرتی بیش از مخالفت *خوافی* داشت و بسیاری از پیروان *زینیه* را به خود جلب کرد. تا بدانجا که در میان پیروان *زینیه* به افرادی برمی‌خوریم که از مهمترین شارحان عرفان *ابن‌عربی* هستند؛ مانند *ملافناری*، صاحب کتاب «مصباح الانس

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

بین المعقول و المشهود»، که شرحی است بر مهمترین اثر *صدرالدین قونوی*، به نام «مفتاح الغیب الجمع و الوجود». هرچند گرایش به افکار *ابن‌عربی* از لحاظ علمی و عرفانی ایرادی برای مشایخ *زینیه* نیست، اما سبب از بین رفتن اندیشه‌های *زین‌الدین خوافی* و اصول خاص طریقتی اوست.

تکیه بر قدرت حکام و روابط حسنه با آن‌ها هرچند که ادواری روشن برای طریقت *زینیه* ساخت، اما خود عاملی برای به حاشیه رفتن این طریقت شد. تکیه بر قدرت حاکم و رویارویی با قدرت بالقوهٔ عصر یعنی شاهزادگان عثمانی، *زینیه* را در مرکز منازعات سیاسی قرار داد و به رقابتِ بیش از پیش با دیگر فرق صوفیه انجامید. این مسئله را می‌توان در ماجرای اخراج *شیخ علی رومیه* توسط *سلطان محمد فاتح* مشاهده کرد. *شیخ علی*، از مشایخ طریقت *خلوتیه*، که بسیاری از درباریان را به خود جذب کرده بود، با بهانه‌های واهی، توسط *سلطان محمد*، از استانبول اخراج شد و طبق گزارش‌های موجود، خلیفهٔ *عبداللطیف مقدسی*، یعنی *تاج‌الدین ابراهیم قارامانین*(۸۷۲ ق)، در این ماجرا نقش مهمی داشته است. *شیخ وفا* نیز به عنوان یکی از خلفای *زینیه*، از وزیر *سلطان محمد فاتح* حمایت می‌کرد و خلفای طریقت *خلوتیه* از شاهزاده *بایزید* حمایت می‌کردند. ایجاد اختلاف بین وزیر *سلطان محمد* و شاهزاده *بایزید* و منازعات و درگیری بین این دو، به حامیان آن‌ها نیز سرایت کرد و *زینیه* را بیش از پیش در مقابل *خلوتیه* و شاهزاده *بایزید* قرار داد(اون‌گورن، ۲۰۰۳: ۲۰۰). با به قدرت رسیدن *بایزید ثانی*، *خلوتیه* قدرت تازه‌ای گرفت و *زینیه* را از میدان منازعات سیاسی و اجتماعی خارج کرد.

با قرار گرفتن *زینیه* در منازعات سیاسی، جدال آنها با طریقت‌های نوظهور آغاز شد. طبیعتاً قدرت سیاسی، عاملی تعیین‌کننده در نتیجهٔ این جدال بود و با کاهش قدرت سیاسی *زینیه*، پیروان *خوافی* بخت زیادی برای پیروزی نداشتند. رقابت بین *زینیه* و دیگر فرق صوفیه از همان عصر *خوافی* و جدال او با *خواجه عبدالله احرار*، که از مشایخ *نقشبندیه* بود، آغاز شد(فخرالدین صفی، ۱۳۵۶، ج۱: ۱–۱۸۰). خلفای او، چون *صدرالدین رواسی*، نیز در مرکز این مجادلات بودند؛ تا اینکه پیروان او در جدال با *خلوتیه* و *بایرامیه*، پس از دوره‌ای قدرت سیاسی به حاشیه رانده شدند.

از دیگر عواملی که از درون طریقت *زینیه* سبب افول آن شد، بی‌توجهی پیروانش به نسبتِ واحد در ذکر و خرقه بود. چنانکه پیش از این نیز بیان شد، برای مشایخ صوفیه در طریقت، دو نسبت وجود دارد: یکی نسبت صحبت و دیگری نسبت خرقه و تلقین ذکر. در نسبت تلقین ذکر و خرقه، داشتن دو شیخ مذموم است؛ زیراکه منجر به از بین رفتنِ خلوص سلسله مشایخ یک طریق می‌گردد، اما از جایی به بعد، ارباب تراجم مشایخ *زینیه* را جامع محاسن چند طریق معرفی می‌کنند؛ مانند *ملافناری* که هم به *اکبریه* و هم به *زینیه* گرایش داشته و یا *جمال خلوتی* که هم به *زینیه* و هم به *خلوتیه* دست بیعت داده بود(مدرس‌تبریزی، ۱۳۹۱، ج۳: ۴۶). این مسئله در میان مشایخ *زینیه* در سرزمین‌های عربی بیشتر رخ داده و گاهی آن‌ها از خدمت به ۲۰۰ شیخ سخن به میان آورده‌اند(سخاوی، بی‌تا، ج۱: ۳۶۱). شاید به حاشیه رفتن و کاهش نفوذ *زینیه*، از جمله عواملی است که افراد، تنها به این طریق دل نمی‌بستند و مشتاق بودند نسبت خرقهٔ خود را به افراد مشهورتری نیز برسانند. در آناتولی برخی طریقت‌ها را به کارخانهٔ طریقت موسوم کردند، چراکه بی‌شمار انشعاب از آن‌ها به وجود آمد و هر شیخی که به مرتبهٔ ارشاد می‌رسید طریقت خود را بنا می‌نهاد(قلیچ، بی‌تا، ج۱: ۵۰۳۲). *زینیه* نیز از این آفت در امان نماند و سلسله‌هایی چون *وفائیه* از آن منشعب شدند و سلسله‌هایی چون *سنبلیه* و *شعبائیه* نیز از تلفیق *زینیه* با دیگر فرق به‌وجود آمد(مدرس‌تبریزی، ج۳: ۴۶ و ۱۲۵) که همگی به زوال اندیشه‌های *خوافی* انجامید.

۹. نتیجه‌گیری

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

طریقت *زینیه* که در حوزهٔ جغرافیایی وسیعی از خراسان و حجاز تا هند و آسیای صغیر امتداد داشت؛ منشعب از سلسلهٔ *سهروردیه* و مسلک عرفانی *شیخ شهاب‌الدین سهروردی* و پیروان وی است. لذا این دو طریقت از جهات مختلف دارای سنخیت و مشابهت بوده‌اند. از مهم‌ترین وجوه مشترک این دو طریق، رویهٔ معتدل آن‌ها در جاده شریعت و مراعات اصول و مبانی شرعی و فقهی است. طریقت *زینیه*، مسلکی متابع شریعت اسلام و ظاهر شرع است، لذا مسامحاتی که در برخی فرق صوفیانه دیده می‌شود، در این طریق مشهود نیست. بر این اساس، «زینیه» را می‌توان طریقتی زاهدانه و تصوفی شریعتمدارانه دانست.

از مهمترین جنبه‌های اصولی این طریقت، فعالیت اجتماعی پیروان آن، نزدیکی به حاکمان و زمامداران جامعه و تلاش در نشر عقاید طریقت خود از طریق سیر و سفر در بلاد و شهرهای مختلف است.

برجسته‌ترین مشایخ طریقت *زینیه*، پس از مؤسس آن، یعنی *شیخ زین‌الدین خوافی*، *شمس‌الدین محمد تبادکانی*، *ملای فناری*، *عبداللطیف مقدسی* ، *مصنفک شاهرودی بسطامی*، *وحیدالدین میرجان* و *ابن عقیلهٔ مکی* هستند که بخشی از میراث مکتوب صوفیانه را در این طریقت و نیز در گسترهٔ تاریخ تصوف ایرانی–اسلامی در موضوعات مختلف، از جمله شروح متون صوفیه، تفاسیر عرفانی قرآن و رسالات مستقل عرفانی پدید آورده‌اند. از جملهٔ آن‌ها می‌توان به *تفسیر شفاء* یا *ملتقی‌البحرین* و *شرح اوائل مثنوی معنوی* اثر *مصنفک شاهرودی بسطامی* و *مصابح الانس* از *ملای فناری* و *تسنیم المقربین* از *تبادکانی* و *تحفهٔ واهب المواهب* از *عبداللطیف مقدسی* و *منهج‌الرشاد* از *خوافی* اشاره کرد.

علیرغم رویکرد انتقادی و ناسازگاری و معارضهٔ *زین‌الدین خوافی* با مشرب عرفانی *ابن‌عربی*، مشایخ *زینیه* و پیروان *خوافی* پس از وی جهت‌گیری متفاوتی اتخاذ کرده، به طریقت *ابن‌عربی* گرایش پیدا کردند؛ به گونه‌ای که برخی از آنان به شرح آرا و آثار *ابن‌عربی* و پیروان مکتب وی، همچون *صدرالدین قونوی* پرداختند. این تغییر رویکرد و گرایش به طریق مذکور، از اسباب تضعیف و نهایتاً زوال طریقت *زینیه* بود.

علاوه بر عامل مذکور و عوامل سیاسی، به گواهی محققان، از دیگر علل از دست رفتن جایگاه اجتماعی طریقت *زینیه*، بی‌توجهی به مذهب تسنن در جامعه‌ای سنّی مذهب بود که این امر خود در نتیجهٔ گرایش افکار *خوافی* و طریقت وی به برخی اعتقادات مذهب تشیع بوده است.

منابع

- آتش، سلیمان (۱۳۸۱). *مکتب تفسیر اشاری*. ترجمهٔ: توفیق سبحانی. چاپ اول. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- آقابزرگ تهرانی، محمدمحسن (۱۳۷۲). *مصنفات شیعه: تلخیص الذریعه*. تلخیص: محمد آصف فکرت. مشهد: آستان قدس رضوی بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- امینی، عبدالحسین (۱۳۶۸–۱۳۶۲). *الغدیر*. تحقیق: محمدتقی واحدی. تهران: کتابخانه بزرگ اسلامی.
- اسفزاری، معین‌الدین محمد (۱۳۳۸). *روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات*. تصحیح و تنظیم: سید محمدکاظم امام. تهران: دانشگاه تهران.
- اوزون چارشی لی، حقی اسماعیل (۱۳۷۷). *تاریخ عثمانی*. ترجمهٔ: ایرج نوبخت. تهران: نشر کیهان.
- اونگورن، رشاد (۲۰۰۱). *تاریخ یک اندیشهٔ روشن: زینیان*. چاپ اول. استانبول: انتشارات انسانی.
- پازوکی، شهرام (۱۳۷۹). «تصوف علوی: گفتاری در باب انتساب سلاسل صوفیه به حضرت علی(ع)». *اندیشهٔ دینی* (۶–۵) ۵۹–۷۴.
- تبادکانی، شمس‌الدین محمد (۱۳۸۲). *تسنیم‌المقربین*. تصحیح: محمد طباطبایی بهبهانی. چاپ اول. تهران: چاپخانه مجلس شورای اسلامی.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

- تیموری، محمد (۱۴۰۱). «بررسی جنبه‌های عرفانی تفسیر مصنفک شاهرودی بسطامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر قدرت‌الله خیاطیان، استاد مشاور: دکتر محمد رضایی. سمنان: دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان.
- جامی، عبدالرحمن (بی‌تا). *نفحات‌الانس*. تنظیم و گردآوری: مولوی عبدالحمید. کلکته هند: بینا.
- جعفریان، رسول (۱۳۹۷). «اثری ناشناخته از عرفان خراسان در قرن نهم». *مقالات و رسالات تاریخی* (۵) ۲۲۵–۲۳۲.
- چلبی، حسن (۱۳۸۹). *کاشف الأسرار و مطلع الأنوار (شرح ابیاتی از مثنوی معنوی)*. گردآورنده: علیرضا قوجه‌زاده. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی / شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- حافظ ابرو، عبدالله بن لطف‌الله (۱۳۸۰). *زبده‌التواریخ*. گردآورنده: سیدکمال حاج سید جوادی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- حریری‌زاده، کمال‌الدین محمد (بی‌تا). *تبیان وسائل الحقائق فی بیان سلاسل الطرائق*. نسخهٔ خطی. کتابخانه سلیمانیه بخش فاتح ابراهیم افندی، شماره ۴۳۲ـ۴۳۰.
- حیدری، حسن (۱۳۷۸). «تکلیف مالایطاق در اندیشهٔ مولانا و متکلمان مسلمان». *فصلنامهٔ فقه و اصول* (۲)۳۱، ۲۲۸–۲۰۹.
- خواندامیر (۱۳۸۰). *تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد بشر*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات خیام.
- قلیچ، محمود اِرول (بی‌تا). «تصوف»، *دانشنامهٔ جهان اسلام*.
- محسن شرفایی مرغکی (۱۳۸۰). «خوافی». *دائرةالمعارف بزرگ اسلامی*.
- زیدان، جرجی (۱۹۹۲). *تاریخ آداب اللغةالعربیه*. گردآورنده: شوقی ضیف. بیروت: دارمکتبه الحیاه.
- سخاوی، محمدبن عبدالرحمن (بی‌تا). *الضوء اللامع لأهل القرن التاسع*. بیروت: دار مکتبه الحیاه.
- سیدین، علی (۱۳۹۹). *پشمینه‌پوشان: فرهنگ سلسله‌های صوفیه*. چاپ سوم. تهران: نشر نی.
- شعرانی، عبدالوهاب بن احمد (بی‌تا). *الانوار القدسیه فی معرفه قواعد الصوفیه*. تصحیح: طه عبدالباقی سرور؛ السید محمد عبداشافی. بیروت: المکتبه العلمیه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۴). «مشکل هجویری در طبقه‌بندی مکاتب صوفیه»، *مطالعات عرفانی* (۱)، ۱۱–۱۹.
- شهری، محمد (۱۳۸۱). «زندگی و آثار شیخ زین‌الدین خوافی». *ایران‌شناخت* (۲۱–۲۰). ۴۰–۷۱.
- شیروانی، زین‌العابدین بن اسکندر (بی‌تا). *بستان‌السیاحه*. تهران: کتابخانهٔ سنایی.
- شیخ‌الاسلامی، علی و تاجیک، ابوالفضل (۱۳۹۵). «عرفان شریعت از تعارض تا گفتگو: گونه‌شناسی ارتباط میان عرفان و شریعت»، *پژوهشنامهٔ عرفان* ۸(۱۵) ۷۳–۵۱.
- شیمل، آنه‌ماری (۱۳۹۴). *ابعاد عرفانی اسلام*. ترجمهٔ: عبدالرحیم گواهی. چاپ هفتم. تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- صوفی تبریزی، ملا عبدالباقی (۱۳۷۸). *منهاج الولایه*. تحقیق و تصحیح: حبیب‌الله اعظمی. تهران: میراث مکتوب.
- عبدی خجسته، لیلا (۲۰۱۹). نذر صابری نسخه‌شناس پاکستانی، ۷۱۳۷، بازیابی شده در ۲۱ تیرماه ۱۴۰۱، چاپ عکسیِ نسخه خطیِ «منهج الرشاد لنفع العباد» و دو رساله در تجوید قرآن کریم از خانقاه مَکَد شریف. پاکستان، ۱۶ تیرماه ۱۴۰۰، ۷۵۴۷، بازیابی شده در ۲۱ تیرماه ۱۴۰۱ از:

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

www.manuscripts.ir/fa/center-news/7547
www.manuscripts.ir/fa/component/content/article/90-news

- فاضل(یزدی مطلق)، محمود (۱۳۶۸). «وقفنامهٔ زین‌الدین ابوبکر خوافی»، *مشکات* (۲۲)، ۲۰۰-۱۸۷.
- فخرالدین صفی، علی بن حسین (۱۳۵۶). *رشحات عین‌الحیات*، چاپ اول. تهران: بنیاد نیکوکاری نوریانی.
- کرمانشاهی، آقامحمدعلی (بی‌تا). *خیراتیه در ابطال طریقت صوفیه*. قم: مؤسسهٔ علامه مجدد وحید بهبهانی.
- الکنتوری، میرحامد حسین (۱۳۸۷). *خلاصهٔ عبقات الانوار: حدیث أنا مدینه العلم*. محقق: محمدباقر محبوب‌القلوب. چاپ اول، تهران: موسسهٔ نبأ.
- کیائی‌نژاد، زین‌الدین (۱۳۸۹). *سیر عرفان در اسلام*. چاپ سوم. تهران: اشراقی.
- ماسینیون، لویی و راتکه، برند (۱۳۹۷). *تصوف و طریقت: نگاهی تاریخی*. ترجمه: علیرضا رضایت. چاپ اول. تهران: حکمت.
- مایل‌هروی، نجیب (۱۳۸۳). *این برگ‌های پیر: مجموعهٔ بیست اثر چاپ‌ناشدهٔ فارسی از قلمرو تصوف*. چاپ دوم. تهران: نشر نی.
- مدرس تبریزی، محمدعلی (۱۳۹۱). *قاموس المعارف*. چاپ اول. قم: موسسهٔ امام صادق(ع).
- معصومعلیشاه (بی‌تا). *طرائق الحقایق*. تصحیح: محمدجعفر محجوب. تهران: کتابخانهٔ سنایی.
- میرسلیم، مصطفی (۱۳۷۵). *دانشنامهٔ جهان اسلام*. تهران: بنیاد دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- نفیسی، سعید (۱۳۴۴). *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی تا پایان قرن دهم هجری*. چاپ اول. تهران: فروغی.
- همایی، جلال‌الدین (۱۳۹۴). *مقدمهٔ مصباح الهدایه*. تهران: انتشارات سخن.

References

Ataş, Suleiman. (2002). *The School of Mystical Interpretation*. Translated by Tawfiq Subhani. First edition. Tehran: University Publishing Center. (in Persian)

Aqabuzurg Tehrani, Mohammad Mohsen. (1993). *Shia Works: Abridgment of al-Dhari'a*. Abridged by Mohammad Asif Fikrat. Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation. (in Persian)

Amini, Abd al-Husayn. (1983-1989). *Al-Ghadir*. Edited by Mohammad Taqi Vahidi. Tehran: Great Islamic Library. (in Persian)

Esfazari, Mu'in al-Din Mohammad. (1959). *Rawzat al-Jannat fi Awsaf Madinat Herat*. Edited and compiled by Sayyid Mohammad Kazim Imam. Tehran: University of Tehran. (in Persian)

Ibn 'Arabshah. (1957). *'Aja'ib al-Maqdur fi Nawa'ib Taymur*. Cairo: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya. (in Arabic)

Ozun Charshili, Haqqi Isma'il. (1998). *Ottoman History*. Translated by Iraj Nobakht. Tehran: Kayhan Publishing. (in Persian)

Ongoren, Reşat. (2003). *Tarihi Bir Düşüncenin Parlak Tarihi: Zeynîler* [The Bright History of a Historical Thought: The Zeynîs]. First edition. Istanbul: İnsan Yayınları.

Pazuki, Shahram. (2000). "Alawi Sufism: A Discourse on the Attribution of Sufi Lineages to Hazrat 'Ali (AS)." *Religious Thought*, 5-6, 59-74. (in Persian)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

Tabadakani, Shams al-Din Mohammad. (2003). *Tasnim al-Muqarrabin*. Edited by Mohammad Tabataba'i Behbahani. First edition. Tehran: Islamic Council Printing House. (in Persian)

Teymoori, Mohammad. (2022). "Investigating the Mystical Aspects of Musannifak Shahrudi Bastami's Tafsir." Master's Thesis, Supervisor: Dr. Qudratollah Khayatian, Advisor: Dr. Mohammad Reza'i. Semnan: Faculty of Humanities, Semnan University. (in Persian)

Jami, 'Abd al-Rahman. (n.d.). *Nafahat al-Uns*. Compiled by Mawlawi 'Abd al-Hamid. Calcutta, India: Bina. (in Persian)

Ja'farian, Rasul. (2018). "An Unknown Work of Khorasani Mysticism in the Ninth Century." *Historical Articles and Treatises*, 5, 225-232. (in Persian)

Chalabi, Hasan. (2010). *Kashif al-Asrar wa Matla' al-Anwar* (Commentary on Verses from Mathnawi-ye Ma'nawi). Compiled by Alireza Qojazadeh. Tehran: Islamic Propaganda Organization / International Publishing Company. (in Persian)

Hafiz Abru, 'Abdullah ibn Lutfullah. (2001). *Zubdat al-Tawarikh*. Compiled by Sayyid Kamal Haj Sayyid Javadi. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. (in Persian)

Haririzadeh, Kamal al-Din Mohammad. (n.d.). *Tabyan Wasa'il al-Haqa'iq fi Bayan Salasil al-Tara'iq*. Manuscript. Süleymaniye Library, Fatih Ibrahim Efendi Section, nos. 430-432. (in Persian)

Heydari, Hasan. (1999). "The Unbearable Obligation in the Thought of Rumi and Muslim Theologians." *Quarterly Journal of Fiqh and Usul*, 31(2), 209-228. (in Persian)

Khwandamir. (2001). *Tarikh-i Habib al-Siyar fi Akhbar Afrad al-Bashar*. Edited by Mohammad Dabir Siyaqi; Introduction by Jalaluddin Huma'i. Fourth edition. Tehran: Khayyam Publications. (in Persian)

Qilich, Mahmud Erol. (n.d.). "Tasawwuf." *Encyclopedia of the Islamic World*. (in Persian)

Sharafa'i Marghaki, Mohsen. (2018). "Khwafi." *Great Islamic Encyclopedia*, Vol. 23. (in Persian)

Zaydan, Jurji. (1992). *Tarikh Adab al-Lugha al-'Arabiyya*. Compiled by Shawqi Dayf. Beirut: Dar Maktabat al-Hayat. (in Arabic)

Sakhawi, Mohammad ibn 'Abd al-Rahman. (n.d.). *Al-Daw' al-Lami' li-Ahl al-Qarn al-Tasi'*. Beirut: Dar Maktabat al-Hayat. (in Arabic)

Saydin, 'Ali. (2020). *The Wool-Wearers: Encyclopedia of Sufi Orders*. Third edition. Tehran: Ney Publishing. (in Persian)

Sha'rani, 'Abd al-Wahhab ibn Ahmad. (n.d.). *Al-Anwar al-Qudsiyya fi Ma'rifat Qawa'id al-Sufiyya*. Edited by Taha 'Abd al-Baqi Surur and al-Sayyid Mohammad 'Abd al-Shafi. Beirut: Al-Maktaba al-'Ilmiyya. (in Arabic)

Shafi'i Kadkani, Mohammad Reza. (2005). "Hujwiri's Problem in the Classification of Sufi Schools." *Mystical Studies*, 1, 11-19. (in Persian)

Shahri, Mohammad. (2002). "The Life and Works of Shaykh Zayn al-Din Khwafi." *Iran-Shinakht*, 20-21, 40-71. (in Persian)

Shirvani, Zayn al-'Abidin ibn Iskandar. (n.d.). *Bustan al-Siyaha*. Tehran: Sana'i Library. (in Persian)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]

Shaykh al-Islami, 'Ali, and Tajik, Abulfazl. (2016). "Mysticism and Shari'a from Conflict to Dialogue: Typology of the Relationship between Mysticism and Shari'a." *Journal of Mystical Research*, 8(15), 51-73. (in Persian)

Schimmel, Annemarie. (2015). *Mystical Dimensions of Islam*. Translated by 'Abd al-Rahim Gavahi. Seventh edition. Tehran: Islamic Culture Publishing. (in Persian)

Sufi Tabrizi, Mulla 'Abd al-Baqi. (1999). *Minhaj al-Wilaya*. Edited by Habibullah A'zami. Tehran: Written Heritage. (in Persian)

'Abdi Khojasteh, Leila. (2019). "Nazar Sabiri, Pakistani Manuscript Scholar." Retrieved July 21, 2022, from www.manuscripts.ir/fa/center-news/7547; www.manuscripts.ir/fa/component/content/article/90-news (in Persian)

Fazil (Yazdi Mutlaq), Mahmud. (1989). "The Endowment Deed of Zayn al-Din Abu Bakr Khwafi." *Mishkat*, 22, 187-200. (in Persian)

Fakhr al-Din Safi, 'Ali ibn Husayn. (1977). *Rashhat 'Ayn al-Hayat*. First edition. Tehran: Nuryani Charitable Foundation. (in Persian)

Kermanshahi, Aqa Mohammad 'Ali. (n.d.). *Khayratiyya fi Ibtal Tariqa Sufiyya*. Qom: Institute of 'Allama Mujaddid Vahid Behbahani. (in Persian)

Al-Kantouri, Mir Hamid Husayn. (2008). *Khulasa 'Abaqat al-Anwar: Hadith Ana Madinat al-'Ilm*. Edited by Mohammad Baqir Mahbub al-Qulub. First edition. Tehran: Naba Institute. (in Persian)

Kiya'i-nezhad, Zayn al-Din. (2010). *The Course of Mysticism in Islam*. Third edition. Tehran: Ishraqi. (in Persian)

Massignon, Louis, and Radtke, Bernd. (2018). *Sufism and Tariqa: A Historical Perspective*. Translated by Alireza Rezayat. First edition. Tehran: Hekmat. (in Persian)

Mayel Heravi, Najib. (2004). *These Ancient Pages: A Collection of Twenty Unpublished Persian Works from the Realm of Sufism*. Second edition. Tehran: Ney Publishing. (in Persian)

Mudarris Tabrizi, Mohammad 'Ali. (2012). *Qamus al-Ma'arif*. First edition. Qom: Imam Sadiq (AS) Institute. (in Persian)

Ma'sum 'Alishah. (n.d.). *Tara'iq al-Haqa'iq*. Edited by Mohammad Ja'far Mahjub. Tehran: Sana'i Library. (in Persian)

Mirsalim, Mustafa. (1996). *Encyclopedia of the Islamic World*. Tehran: Great Islamic Encyclopedia Foundation. (in Persian)

Nafisi, Sa'id. (1965). *History of Poetry and Prose in Iran and the Persian Language until the End of the Tenth Century Hijri*. First edition. Tehran: Foroughi. (in Persian)

Huma'i, Jalaluddin. (2015). *Introduction to Misbah al-Hidaya*. Tehran: Sokhan Publications. (in Persian)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.66]